

ILLÉS JÓZSEF: A MAGYAR ALKOTMÁNY ÉS DEMOKRÁCIA

Demokrácia alatt a mai kor elmélete a népszuverenitás érvényesülését érti. A népakarat érvényesül a törvényhozásban, a kormányzatban. A nép a lehetőséghez képest a maga által alkotott törvények uralma alatt maga kormányozza magát. Ez a demokrácia ma az egész világon a legteljesebb mértékben leginkább Svájcban érvényesül. A tisztult politikai felfogás a XX. században a „démós” uralmát nem a régi görög világ demagógiájában látja, hanem az elvének megfelelőleg a népakarat minél teljesebb „politeiá”-ban, amikor a nép gyakorolja az államhatalmat a *közjó* érdekében.

Igazán klasszikus képet ad Aristoteles, midőn azt mondja: „a főhatalom inkább a népnek, mint a legkiválóbb, de csekélyszámú polgárnak kezében legyen . . . mert hisz a sokfejű tömeg, amelynek mindegyik tagja bizony nem komoly férfi, mégis ha összesereglik, többet érhet amazoknál, persze nem egyenkint, hanem egészben véve, aminthogy a közadakozásból összehordott lakoma is többet ér, mint az, amelyet egy ember költsége fedez; mert egy népes tömeg mindegyik tagjában van egy morzsányi erény és értelem és ha ilyen tömeg összegyülekezik, *mintegy egy emberré válik*, s miként sok lába, keze és sok érzéke van, ugyanazt mondhatjuk jelleméről és értelmi képességéről is. Ezért ítéli meg helyesebben a nagyközönség a zenei és költői műveket: az egyik ember ezt, a másik azt veszi észre bennük, mind együttvéve aztán megítélik az egészet”.

Demokrácia alatt azonban mást is értünk a XX. században. Értjük alatta azt a társadalmat, amelyben mindenki egyforma szabadsággal érvényesítheti képességeit. Értjük alatta az egyenlő érvényesülési lehetőséget: az életben mindenki egyforma startolási lehetőséggel indulhat. A társadalom és még kevésbé az állam nem handicappolhatja meg az egyeseket, *csak a természet*. A társadalom osztályszerkezete nem állhatja útját az egyesek emelkedésének. Az állam nem állíthat fel oly intézményeket, oly jogrendet, amely útját állana az egyesek tehetsége érvényesülésének. Az egészséges társadalmi és állami élet követeli meg, hogy teljes mértékben érvényesülhessen *a társadalmi capillaritásnak az a törvénye, amely szerint az egyik osztályból a másikba lehessen lépni a munka és hivatás révén*. Ez jelenti a zavartalan, nyugodt társadalmi vérkeringést az egész társadalom testében.

Azt szokták mondani, hogy a középkorban ez természetesen nem lehetett így, hiszen a hűbéri rendiség ezt kizárta. Ma már tudjuk, hogy még Indiában, a kasztrendszer tulajdonképi hazájában is csak egy igazi kaszt volt s ez a bramín. Az európai középkor azonban kasztokat nem ismert. A rendiség a jog révén is nagyon megnehezítette a társadalmi capillaritas érvényesülését, de ki nem zárta. A kérdés csak az, *vájjon milyen elaszticitása volt a rendi alkotmánynak, mennyire engedett az alulról felfelé törekvő osztályok nyomásának?*

Bár a hűbéri rendekbe való tartozást elsősorban a születés határozta meg s így minden rend főkép a leszármazás által összetartozóknak a köre volt, mégis mindenütt Európaszerte nemesítés útján az alsóbb társadalmi osztályok tagjai is bejuthattak a felsőbbekbe. A nemesítésnek a módzatai és feltételei azonban nem voltak azonosak. Ha általános szabályokat ismerünk is, amelyek minden országban előfordultak, nagy különbség volt aszerint, amint az egyes országokban enyhébben vagy szigorúbban szabták meg a feltételeket, amelyek között valaki egy magasabb társadalmi osztályba juthatott.

Ahol a hűbériség teljes uralomra jutott, ott mindjobban és merevebben elzárkóztak egymástól az egyes rendek. *A hűbériség virágzása maga után vonta a társadalom osztályainak merev elkülönülését*. Így az a természetes kicserélődés, amelyet a tehetségesebb, kiválóbb alsóbb osztálybelieknek a felsőbb osztályokba való emelkedése jelentett, úgyszólván teljesen megszűnt. Az egyetlen módot a társadalmi capillaritas némi érvényesülésére kezdettől fogva végesvégig mindenütt az egyház nyújtotta. Az egyházbalépés révén nyitva állt az út mindenki számára, hogy a legalsóbb osztályból is felemelkedhessek a legmagasabba. Csakhogy a hűbériség teljes kifejlődésével a rendi előjogok itt is érvényesültek és megnehezítették a felsőbb osztályokba jutást még ezen az úton is.

A magyar alkotmány első háromszáz évében az Árpád-dinasztia

uralma alatt a legnagyobb mértékben érvényesült a társadalmi capillaritás törvénye. Szent István a magyar állam és társadalom első nagy szervezője, bölcs politikával utat és módot nyújtott arra, hogy az uralkodó nemesi osztály bőségesen kiegészüljön nem nemesi elemekkel. Az a nagy telepítési munka, amelyet ő megkezdett és amelyet utódai folytattak, vette meg alapját annak a társadalmi rétegződésnek, amely alkalmas volt a későbbi időkben a felsőbb osztály folytonos táplálására.

Középeurópának közelebbi és távolabbi vidékeiről a X-ik századtól kezdve századokon át állandó és folytonos a bevándorlás. Német, olasz, francia (vallon) telepítések egész sorozata Magyarország minden részében bizonyítja azt a bevándorlási politikát, amelyet az Árpádok folytattak. Ezek a vendégek (*hospites*) főképp a községi és városi élet megteremtői lesznek. Nemcsak a *hospites teutonici*, hanem amint még ma is egyes magyar községnevek őrzik, *olasz* és *vallon* városi lakosok a polgárságnak tekintélyes elemét alkotják.

A magyar alkotmány nem sokáig tartotta fenn a legalsóbb osztálynak azt a rétegét, amely minden jog nélkül, mint rabszolga, a földnek gazdasági berendezését alkotó állatokkal egyenlő. A rabszolgák osztálya felszabadításuk révén aránylag elég gyorsan eltűnik, mert az Anjou-dinasztia alatt teljesen megszűnik.

A rabszolgákból földműves jobbágyok lesznek, a földesuruk körül személyes szolgálatot teljesítők, mini *servientes ac familiares*, mind több és több joghoz jutnak és a szolgálóosztálynak előkelőbb elemét alkotják. A betelepített idegenek személyükre nézve teljesen szabadok voltak és amint a városi élet fejlődésnek indult, mind több és több jogot tudtak maguknak szerezni. Azzal, hogy a rabszolgaság teljesen eltűnt, még a legalsóbb osztálynak a nivója is emelkedett és ennek a nivónak további emelkedését idézte elő mindig az egyes osztályok legfelsőbb rétegeinek jogokban való gyarapodása.

Az Árpád-házi királyok kiváltságlevelei mutatják a befogadott idegenek jogállását, amely semmiben sem maradt mögötte Közép- vagy Nyugat-Európa bármely egykorú országa városi lakosságának jogállásánál.

A XIII. század közepén indult meg az a nagy társadalmi átalakulás, amely Magyarországon is megvetette a hűbéri társadalom alapjait. A nagybirtok, középbirtok és kisbirtok kategóriáinak megalakulásával természetesen következett be a társadalom azon rendi tagozódása, amelyet Európaszerte a tulajdonképeni középkorban látunk.

Mint egy nagy geológiai átalakulásnál a föld magával ragadja a rajta élő tömegeket: a földdel együtt emelkednek az egyes társadalmi osztályok vagy süllyednek a lefelé sikló földtömegekkel együtt.

Míg az Árpád-házi királyok alatt a hűbéri Európának rendi szervezete nálunk jobban nem hatott, addig az egyes társadalmi osztályok között nem is volt meg az a merev határvonal, amely elzárta volna egyiket a másiktól. A legfelsőbb osztálytól a legalsóbbig a határokon azt lehet mondani átmeneti társadalmi csoportokat találunk, amelyek megkönnyítették az egyikből a másikba való emelkedést. Az alsóbb osztálynak felsőbb csoportjai könnyen megtalálhatták az utat a legfelsőbb osztályba. Az Árpád-házi királyok telepítési politikája, amely nemcsak a népesség szaporítását, hanem a gazdasági kultúra és általában véve a kultúra előmozdítását célozta, nagyon kedvezett a társadalmi capillaritás érvényesülésének. *A vendégek és az idegenek a bennszülöttekkel csakhamar összeolvadtak*; egy-két generáció kellett csak ahhoz, hogy a *hospes* családból a többiekkel homogén test legyen.

Amikor pedig, mint az előbb jeleztük, a hűbériség erősebb hatása lett érezhető, egész társadalmi osztályok emelkednek feljebb és foglalnak helyet a felsőbbek között.

Nemcsak a folyton-folyvást gyakorolt nemesítésekkel szaporodott a nemesi osztály, hanem a nem nemesi alsóbb osztály egyes kiválóbb csoportjai egészükben váltak nemesekké. Erre gyönyörű példa a várjobbágyok felemelkedése. A várjobbágyok (*jobbationes castri*) csoportja az Árpád-kori alsóbb osztály legfelsőbb rétegét alkotja és így egész állásával legközelebb volt a nemesekhez. Ez az átalakulás következtében zömében felszáll a nemesi rendhez. A várjobbágyság ezen átalakulásáról számot adnak a XIII. század nagy tömegben előforduló nemesítő oklevelei. Az Anjou-k idejében ez a folyamat folytatódik és miután a várjobbágyság utolsó maradványai is eltűnnek, lezárásához ér.

A magyar alkotmány első 300 évében okleveles bizonyítékok alapján állíthatjuk, hogy a felsőbb és alsóbb osztályok közötti viszonyban teljes mértékben érvényesült az a demokratikus elv, amely szerint az alsóbb társadalmi osztályoknak kiváló tagjai felemelkedhettek a felsőbb osztályba és az alsóbb társadalmi osztályok létnívója is állandó emelkedést mutat.

Az igazi hűbéri rendekbe való csoportosulás Magyarországon, mint az előbb említettük, a XIV. századtól kezdve határozottan megindult. A földbirtoknak társadalomelválasztó hatása alatt megtörtént az új társadalmi rétegződés, amelyben a felső osztály, a nemesi két nagy társadalmi rétegre, a főnemesire és köznemesire oszlik és a XV. században már erősen felvirágozott városi élet megeremtette a harmadik rendet: a polgári rendet is, míg a legalsóbb osztály a birtoktalanok osztálya, mint jobbágy-paraszti rend szintén egységesebbé és országossá válik. Ekkor kezdődik a magyar alkotmánynak az a hűbéri élete, amelytől felvetett kérdésünkre

feleletet kell kapnunk. Vajjon a magyar középkor hűbéri rendi világa is ismerte-e azt a társadalmi capillarist, amely az első 300 évnek életképességét biztosította. Minden azon fordul meg, vajjon a hűbéri rend Magyarországon is úgy kristályosodott-e ki, mint Nyugaton vagy Közép-Európában. A magyar középkor is megvalósította-e azt a partikularizmust, rendi különállást, amit mint típust legjobban Franciaországban látunk. És itt mindjárt azzal kezdhetjük, hogy felvetett kérdéseinkre határozott feleletet adunk. Kétségtelenül bebizonyítható, hogy *a magyar rendiség sohasem vált azzá a hűbériséggé, amely francia, német, olasz stb. területen egy és ugyanazon társadalom testét szétbontotta*. Magyarország nem vált az egymástól többé-kevésbé független, kisebb-nagyobb tartományok lazán összefüggő országává. Míg mindenütt, ahol a hűbéri rend teljessé vált, a király csak névleges és tiszteletbeli elsőbbségét tartotta meg és tulajdonképeni hatalma az ő tartományúri hatalmán nyugodott, amint azt a francia hűbériség nyelvén kifejezték, a francia király „souverain fiefieux du royaume”, vagy ha úgy tetszik „primus inter pares”.

Az egyes területrészek, tartományok között az összefüggést csak az a láncolat adta meg, amely a vazallusokat hűbéruraikhoz fűzte. Az alsóbb vazallusok hűbérurái maguk is vazallusokká váltak főhűbéruraikkal szemben és így a király igazi alattvalói csakis az ő tartományának vazallusai voltak. A magyar alkotmányban éppen akkor, amidőn a rendiség kifejlődött a XIV. és XV. századokban, *a király közhatalma nem vált főhűbérúrivá, a nemesekből nem lettek tartományurak és az alsóbb nemesség, a köznemesség (commonerek) mindig megtartották közvetlen összefüggésüket a királlyal*. A nemesek abban különböztek éppen a többi osztálybeliektől, hogy ők közvetlenül a király hatalma alatt állottak. A nagybirtokos főurak megkísérelték ugyan saját területükön a közép- és kisbirtokú nemeseket hatalmuk alá szorítani, ez azonban csak félig-meddig sikerült. A köznemesek közül azok, akik birtokot kaptak a főnemesektől és elsősorban az egyházi főnemesektől, azokkal közvetlenebb összeköttetésbe kerültek. Ezek voltak a praedialista nemesek és ide sorolhatjuk a későbbi familiarest is. De a főuraknak sohasem sikerült a kis- és közép-birtokú köznemességet, mint egész osztályt a maguk hatalma alá rendelni. *Amint nem lett a királyból főhűbérúr, úgy nem lettek a főnemesek se tartomány urakká, amint nem szakadt szét az ország területe tartományokra, úgy megmaradt az egész felső osztály, a nemesi osztály jogának egysége a legnagyobb részben*. Nem volt különbség főnemes és köznemes között, mindkettő közvetlenül a király közhatalma alá tartozott, bár rangbéli és tiszteletbeli elsőbbségek megillették a hatalmasabb előkelőket, sőt itt-ott a jogban is előnyösebb pozíciókhoz jutottak. A társadalmi rétegződés nem jelentett a rendi csoportokba való elkülönöződést, mint a kül-

földön. Még a gyengébb királyok alatt, pl. a Jagellók alatt is világosan megmaradt a királynak közjogi hatalma: ő adományozza országának egyes területeit, mint adománybirtokot és csakis ő. Az általa adományozott birtok nemesi, mert az adománybirtokkal járó kötelezettségek nem magánszolgálatok, hanem közkötelezettségek: elsősorban a hadi kötelezettség teljesítése, a honvédelem. Az adományozással való nemesítés főindoka az *effusio sanguinis*: vérvesztés, amelynek fejében jár a *laurea virtutis*.

De csakhamar, már a XV. századtól kezdve a szellemi munka és kiválóság is alapul szolgál a nemesítésre. Mind gyakrabban találkozunk azokkal a nemesítő oklevelekkel, amelyek az alsóbb osztályból emelnek ki *birtokadományozás nélkül* is egyeseket, akik erre érdemet szereztek. Így keletkezett nálunk az armalista, címerleveles nemesség, amelyet a külföldön is ismerünk, mint „noblesse de lettres”, „Briefadel”. Csakhogy nálunk a nemesi rend kiegészítésének és táplálásának ez a módja a *századok folyamán* mind általánosabb és egyetemesebb lesz, míg a külföldön csak a kivételt alkotja. Ugyancsak ebben a korban keletkezett az a tanítás, amelyet a magyar alkotmány *a szent korona elméletének* nevez és amely híven tükrözteti vissza a magyar hűbéri rendi alkotmány jellegzetes vonásait. A szent korona (Szent István koronája) mint szimbólum, a magyar állam alkotmányos egységét fejezi ki. Minden birtok, az ország egész területe a szent koronában gyökerezik (*radix omnium possessio-num*). A király is az ő adományozó jogát, főtulajdonjogát az ország területe felett a koronából származtatja le. Azt a közjogi hatalmat, amelyet mint király gyakorol, a koronázás tényével nyeri el. A koronában rejlő hatalom pedig a nemzetenél van, amelyet az a koronázás útján ruház át a királyra. A szent korona testében (*corpus sacrae regni coronae*) helyet foglalnak a nemesi rendek fő- és a köznemesi rend épp úgy, mint a városok polgársága, a harmadik rend. Ez utóbbiak területe szintén a szent koronában gyökerezik és így a magyar felfogás szerint a város, mint testület, nemesi személy. Magyarországon tehát sohasem szűnt meg a főnemesi és a köznemesi rend közötti kapcsolat, amely a folytonos fluktuációt, egyeseknek, családoknak alá- és felszállását lehetővé tette, de nem szűnt meg az alsóbb nemesség rétegeinek folytonos megújulása sem az állandó nemesítések következtében.

Nemcsak az ipari és kereskedelmi hivatást űzők kiválóbbjai szerezhettek meg egyénenként is a nemességet, de a jobbágyok széles rétegei is folyton-folyvást táplálták a nemesítések következtében a felsőbb osztályt. A kiválóbb dinasztikák, az Anjou, Luxemburgi, Hunyadi, hatalmuk erősítésére úgy, amint az a külföldön is szokásos volt, siettek új nemességet teremteni a kiváló nem nemesi elemeknek magukhoz csatolásával. Amint a nemesi rendek nem zárkóztak el mereven egymástól, úgy nem lett el-

zárva a polgári rend sem a nemesitől és a legalsóbb osztály kiváló elemei az egyház és a nemesítések következtében felszálltak. Nem is lehetne megérteni a magyar történelmet és a magyar állam fennállását, fejlődését, ha figyelmen kívül hagynók ezt az egészséges vérkeringést a hűbériesnek nevezhető korszakokban is. Nem szabad elfelednünk, hogy Magyarország a XIII. századtól kezdve állandóan ki volt téve a Keletről jövő támadásoknak. Előbb a tatár, majd a török tizedelte meg az országnak éppen azt az osztályát, amely a honvédelemre volt hivatva. A nemesi osztály ezekben a századokban híven teljesítette katonai kötelezettségét. Nem hiába volt a magszakadás (*defectus seminis*) egyike a királyi adományozás fő címeinek, mert gyakori volt az egyébként soktagú nemesi családok férfiágának kipusztulása. Így keletkezett a hűbéries jellegű fiúsítás (*praefectio*) intézménye, amely azt a célt szolgálta, hogy a fitagjában kiháló nemesi nemzetségnek új életet adjon, a nők útján átszármaztatva a családi vagyont és nevet. Nemcsak a mohácsi csatában nagyszámban elesett nemzetségeknek kipusztulásáról adnak hírt a velencei követi jelentések, hanem a kor háborúinak eseményeiről beszélnek oklevéltáraink, amelyekben annyszor találkozunk a magszakadás miatt új kezekbe került birtokok történetével.

Mindezek után hogyan lehetne megérteni a nemesi osztály, a nemesi rendek fennmaradását, ha nem tudnánk, hogy azok állandóan felfrissültek az alsóbb osztályok soraiból. Szinte érthetetlen volna a későbbi századok története ennyi pusztulás és számbeli erőcsökkenés után. Kétségtelenül megvolt a rendek között az az elaszticitás, rugalmasság, amellyel mindig ki tudták egészíteni pusztuló soraikat. És ehhez hozzátesszük, hogy nem szűnt meg a bevándorlás folyamata sem, mert a XIV. század után is az Anjouk, Luxemburgiak, Hunyadiak állandóan folytatták a telepítési politikát.

Az új elemek recepciója, majd gyors asszimilálása újabb bizonyítéka az állami és társadalmi élet egészséges vérkeringésének. Igaz, hogy a XVI. és XVII. századok, a török hódoltság több mint másfélszáz éve, az előbbi századokkal szemben visszaesést jelent. Amidőn Európa az újkor megújódását éli, akkor a magyar állam élete a szétdaraboltság és nagyrészt idegen, török uralomraj utas következtében visszaesik és stagnál. Magyarország a rendiség korát kénytelen élni az újkorban is és az alkotmánynak szépen megindult fejlődése megakad. Az egészen különvált Erdély, a Habsburgok uralta Felvidék és a török hatalma alá jutott nagy magyar Alföld és a Dunántúl jórésze, társadalmi, gazdasági életében éppen a szétszakítottság következtében szenved. A folytonos súrlódások, ellenségeskedések, háborúskodások lehetetlenné tették a békés gazdasági és társadalmi életet. Csakis a XVII. század végén és a XVIII. század elején áll vissza ismét a területi egység, amely azonban nem hoz-

hattá meg rögtön a társadalmi, a gazdasági megújhodást. A hűbéri rendi élet lehanyaglóban inkább hátrányos oldalait mutatja, mint előnyeit. A nemesi rendek féltékenyen őrzik előjogaikat, anélkül, hogy azokat ellen-súlyoznák a közkötelezettségek, mint az előbbi századokban. A rendi el-szigeteltség, elzárkózás merevbb lesz és bár a köznemesség sorait bőven tarkítják a szellemi munkások ú. n. honoratior csoportja és a címer-leveles armalista nemesség sem szűnt meg teljesen, mégis a lehanyagló rendi világ nálunk úgy, mint külföldön a hűbériség élete hanyatlásában, megszűnésében kevésbé mutatta azt a társadalmi capillaritást, amely előbb annyi századon át fenntartotta.

Nem szabad azonban elfogultan és egyoldalúan ítélni meg a XVIII. és XIX. század szemszögéből az egész társadalmi fejlődést. Az a méltán demokratikusnak nevezhető vonás, amelyet az első ötszáz évben felfedez-tünk, nem szűnt meg teljesen, csak a végén homályosodott el.

Ha a magyar alkotmány fejlődését összehasonlítjuk a X. századtól egész XVI-ikig a külföldivel, akkor látjuk csak igazán a nagy különbséget. Míg a hűbéri Európa társadalmi rétegződésében határozott irány az egyes rendek merev elkülönülése, mint a hűbériség természetes követ-kezménye, addig nálunk a hűbériség végleges kifejlődésének hiányában a társadalmi osztályok és rendek rugalmassága megmarad és szabadon érvényesül az alsóbb osztályoknak felemelkedése a felsőbbekbe. Mind-ehhez pedig hozzájárul az első századoktól kezdve véges-végig az állandó telepítések következtében az egész nemzet népanyagának felfrissülése és új elemek révén a nemzeti élet vérkeringésének egészsége.

A középkori magyar alkotmány a nemzet életét úgy tartotta fenn, hogy érvényesült benne a recepciónak és asszimilációnak nagy törvénye. A magyar állam életének talán legmélyebb igazságát fejezzük ki és bi-zonyítjuk, amikor állítjuk az új elemek felvételét és állandó egészséges asszimilálását. A magyar nemzeti szellem legjobban érvényesült akkor, amikor fel tudta dolgozni és saját képére teremteni mindazt, amit az európai kultúra, műveltség mint legjobbat nyújtott. Annak köszönheti fennmaradását, hogy nem ismerte a kasztszerű rendiséget, kivéve az utolsó századok, a hanyatlás évszázadainak merevbb elzárkózását. Nem ismerte a partikularizmust, hanem az egységet a területben, az alkotmá-nyos életben és ki tudta választani a maga számára az idegenből szellemiek-ben úgy, mint népies elemekben azt, amire szüksége volt.

A magyar rendi alkotmány fejlődését lezárta az 1848-as törvény-hozás, amellyel kezdődik Magyarországon a modern rezsím. Eltörölte a rendi különbségeket s ezt olyan szellemben tette, amint az az ezeréves fejlődésnek megfelelt. Fölvette a legszélesebb rétegű legalsóbb néposztályt „az alkotmány sáncaiba”, ami alatt azt kell érteni, hogy a nem nemesi

osztályokat, így a jobbágyi osztályt is a nemesség szintjére emelte, így lettek a nem nemesek is közvetlenül a Szent Koronának a tagjai. A 48-as átalakítás tehát megfelelt annak a demokratikus vonásnak, amely végighúzódott az egész alkotmányfejlődésen. És ezt a demokratikus vonást megőrizte a magyar alkotmány minden társadalmi rázkódások után ma is.

